

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS AS THE BASIS OF NATIONAL SECURITY OF THE UKRAINIAN STATE

Горінов П.В., к.ю.н.,
доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Драпушко Р.Г., к.ф.н.,
доцент кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Дане наукове дослідження присвячене питанням формування національної ідентичності в умовах військових викликів, аналізу змісту поняття «національна ідентичність» та «колективна національна ідентичність», впливу ідентичності на національну та міжнародну безпеку. Метою цієї статті є аналіз передумов та особливостей становлення національної ідентичності українського народу як основи національної безпеки Української держави. Проаналізовано: поняття національної ідентичності, передумови формування національної ідентичності, основні виклики національній ідентичності та формування громадської активності та національної свідомості українців. Авторами відзначено, що в результаті об'єднання української нації в протистоянні ворогу відбулися ментальні зміни у свідомості українців, підходах до безпекової, ментальної та мовної політики та політики спільних культурних цінностей, символів і традицій. Під категорією «національна ідентичність» розуміємо усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації та держави, соціуму, культурних традицій, цінностей, психології, віри у певному історичному періоді розвитку. Виокремлюємо такі основні ціннісні характеристики українців як: свобода, гідність, винахідливість, співчуття і взаємодопомога, які є основою становлення нової української ідентичності. Зроблено висновок, що національна ідентичність у сучасних умовах – це доволі динамічний процес, який включає в себе перебіг і результат самоусвідомлення українцями своїх ментальних особливостей як: свобода, гідність, безстрашність, самопожертва, свого призначення в захисті Вітчизни, сутнісних рис нації, базових цінностей як: культура, національна держава, церква, національна мова, місія тощо. Авторами акцентується, що у відповідь на військові виклики українці змогли подолати існуючі розбіжності і об'єднатися навколо ідеї спротиву ворогу та захисту територіальної цілісності України, сформувати колективну національну ідентичність, згуртувавши українську націю.

Ключові слова: національна ідентичність, націотворення, культурні цінності, військова агресія, самоорганізованість громад, культурна національна ідентичність, громадянська політична ідентичність, громадянське суспільство.

This scientific research is devoted to issues of the formation of national identity in the conditions of military challenges, analysis of the content of the concept of «national identity» and «collective national identity», and the impact of identity on national and international security. The purpose of this article is to analyze the prerequisites and peculiarities of the formation of the national identity of the Ukrainian people as the basis of the national security of the Ukrainian state. Analyzed: the concept of national identity, prerequisites for the formation of national identity, the main challenges to national identity, and the formation of public activity and national consciousness of Ukrainians. It was noted that because of the unification of the Ukrainian nation in the face of the enemy, mental changes took place in the consciousness of Ukrainians, approaches to language policy, and the policy of common cultural values, symbols, and traditions. We clarify that under the category of national identity we understand a person's awareness of his own belonging to a particular nation and state, society, cultural traditions, values, psychology, and faith in a particular historical period of development. We single out such basic value characteristics of Ukrainians as freedom, dignity, ingenuity, compassion, and mutual assistance, which are the basis of the formation of a new Ukrainian identity. It was concluded that national identity in modern conditions is a rather dynamic process, which includes the process and result of self-awareness by Ukrainians of their mental characteristics such as freedom, dignity, fearlessness, self-sacrifice, their purpose in the protection of the Motherland, the essential features of the nation of basic values, such as culture, nation-state, church, the national language, mission, etc. The authors emphasize that in response to military challenges; Ukrainians overcame existing differences and united around the idea of resisting the enemy and protecting the territorial integrity of Ukraine, forming a collective national identity by combining the Ukrainian nation.

Key words: national identity, nation building, cultural values, military aggression, self-organization of communities, cultural national identity, civil political identity, civil society.

Актуальність теми. Сьогодні Україна героїчно протистоїть військовій агресії зі сторони росії, в тому числі, і завдяки сильному, організованому громадянському суспільству, силі духу українців і допомозі міжнародної спільноти. Відзначимо, що силами суспільства у значній мірі був організований спротив у багатьох напрямках захисту нашої Батьківщини: на фронті, міжнародній арені, тилу, у медичній допомозі та волонтерстві, самоорганізації та допомоги внутрішньо переміщеним особам і біженцям, освітній і науковій сферах, – це все свідчить про формування нової якісно іншої національної ідентифікації українців як у межах держави, так і за її кордонами. Відзначимо, що, починаючи з 24 лютого 2022 року, Україна і українці швидкими темпами радикально міняють ментальну та національну ідентичність, адже ще недавно фахівці зазначали, що «здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, такої, яка найліпше сприяла б процесам формування політичної нації співгромадян. Обрана молодією державою парадигма націо-

і державотворення не була національно-етнічною і не закріпила за титульним – українським – етносом ніяких владних переваг. Проте, закладений у національно-державницькій парадигмі об'єднуючий потенціал виявився слабким для того, щоб політична нація стала вагомим конструктом ідентифікаційного поля. Гостра криза ідентичності, у стані якої український соціум перебуває й досі, супроводжується конкуренцією комуністичної, ліберальної, націоналістичної ідеологій, протистоянням українського та російського націоналізму [1]. Проте, вже сьогодні, на фоні військових викликів, український народ об'єднався та сформував спільну національну ідентичність, об'єднану навколо таких маркерів як: спротив ворогу, взаємодопомога, волонтерство, жертвність, національні символи, традиції, національна мова, єдине розуміння та ставлення до основних політичних подій і осіб, які ще нещодавно мали суперечливе сприйняття в українському суспільстві тощо. Вочевидь, українська нація сьогодні поєднана однією спільною метою – протисто-

яння ворогу, захист своєї Батьківщини, збереження своєї ідентичності, культури й основне – життя і свобода своїх громадян.

Відповідно, метою цієї статті є аналіз передумов та особливостей становлення національної ідентичності українського народу як основи національної безпеки Української держави.

Основними методами дослідження, що дали можливість досягти поставленої мети, є: порівняльно-правовий, соціологічний, статистичний, системний, метод аналізу та об'єктивної істини та ін.

Джерельна база дослідження. Великий внесок у розробленні концепції національної ідентичності внесли міжнародні експерти як: Francis Fukuyama [3], Zsolt Kiss, Alison Park [4], національні дослідники: Лариса Нагорна щодо змісту поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі [1], Денис Сладкий щодо національної ідентичності як фактору національної та міжнародної безпеки [5], О. М. Рудакевич щодо взаємозв'язку національної ідентичності та культури в націєтворчому процесі [6], Євген Головаха щодо ролі національної ідентичності для суспільства [7], Олександр Резнік щодо розуміння колективної ідентичності в умовах війни: від комплексу меншовартості до нації переможців [8], Данило Судин щодо впливу війни на ідентичність, пам'ять та цінності [6], Сергій Дембіцький щодо національно-громадянської української ідентичності [9] тощо. Відзначимо, що в становленні національної ідентичності активно беруть участь волонтери, громадські активісти, воїни та добровольці, що боронять нашу Батьківщину, які сьогодні дивують увесь світ патріотизмом, взаємодопомогою, жертвовністю, самоорганізацією та спротивом українців. Вагомі напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження всього кола питань, пов'язаних з питанням становлення національної ідентичності та її впливом на світову і національну безпеку, що буде предметом подальших наших досліджень.

Вклад основного матеріалу. Передумовами формування ідеї громадянського суспільства в Україні є: розвиток за умов відсутності власної державності, перебування українських земель у складі різних держав, потенційна ідеалізація майбутньої власної держави, громадянське суспільство в Україні, консолідація навколо національної ідеї. Зберігаючи пам'ять про це у свідомості та своїх традиціях у радянські часи, громадяни України фактично ініціювали процес національно-державного відродження України і здобули нею незалежності [2, с. 63]. Відзначимо, що в час випробовування проявився реальний потенціал українського громадянського суспільства. Експертами відзначалось, що на момент агресії росії, поки центральна влада організувала координацію влади на місцях, життєдіяльність країни великою мірою підтримувалась саме завдяки самоорганізованості громад. Громади взяли на себе велику частку завдань в гуманітарній сфері, приймаючи потоки біженців перших днів війни, забезпечуючи оборону країни, міжнародну промоцію, акції за кордоном на підтримку України та спротиву, збір пожертв.

Паралельно в українському суспільстві тривають дискусії про складові елементи національної ідентичності українців, їх поєднання та динаміку змін у контексті глобальних, світових викликів. Більшість вчених вважають ідентичність комплексною категорією, що складається із таких складових як: політична, культурна, релігійна, національна, соціальна ідентичність, а також ідентичності особистостей, спільноти чи держави. Так, наприклад, П. Альтер диференціював концепцію культурної національної ідентичності і громадянської політичної ідентичності. Основними компонентами культурної ідентичності він вважає спільність традицій, мови, місця проживання, релігії, звичаїв, історії [4].

В англійській версії вікіпедії дається наступне визначення національної ідентичності: «національна ідентичність — це ідентичність людини або її почуття приналежності до однієї чи кількох держав чи однієї чи кількох націй», відчуття «нації як згуртованого цілого, представленого відмінними традиціями, культурою та мовою», або з психологічної точки зору, як «усвідомлення відмінності», «відчуття та визнання «ми» і «вони» [3], представленою корейськими дослідниками.

Західні експерти виділяють дві загально визнані концепції національної ідентичності: «етнічна» та «громадянська», обидві з яких пов'язані з розвитком націй і держав у Європі. Громадянська концепція, на думку експертів, пояснює «розвиток націй у державах, які вже виникли як політико-географічні одиниці (наприклад, Франція). Таким чином, нація визначалася як сукупність людей, які проживають у межах цієї держави та дотримуються її законів. Ось чому у французькій концепції націоналізму слова «національність» і «громадянство» означають те саме: приналежність до французької держави. На відміну від громадянської концепції, етнічна концепція національної ідентичності виникла у Німеччині та Східній Європі як відповідь спільнот у сильно фрагментованих суспільствах (таких як Австро-Угорська імперія), які прагнули визначити себе. У той час як громадянський націоналізм виник після та як відповідь на появу фізичної держави, етнічний націоналізм виник і зміцнив культурно відмінні спільноти, які прагнули створити власну державу. Етнічна національна ідентичність характеризується прив'язаністю до своїх предків, традицій, культури та мови – і не обов'язково до держави, в якій людина народилася та живе. Ось чому етнічна національна ідентичність є винятковою: якщо ви не народжені в ній, ви не можете бути її. В свою чергу, наприклад, більшість людей у Британії, де чітко не працює одна з двох концепцій «сприймають національну ідентичність таким чином, як категорію, що поєднує в собі етнічні та громадянські аспекти» [3]. Поряд з тим, у певних наукових і політичних колах склалася позиція, що активна національна ідентичність може бути загрозою для безпеки країни всередині, а саме: провокувати антиімміграційні настрої, певні протистояння груп осіб тощо. У відповідь на існуючі загрози сильної національної ідентичності, Francis Fukuyama вважає, що «національна ідентичність не тільки підвищує фізичну безпеку, але й надихає на ефективне управління; сприяє економічному розвитку; зміцнює довіру громадян; створює підтримку міцних мереж соціального захисту; і зрештою робить можливою саму ліберальну демократію» [5]. На його думку, «всупереч аргументам, що концепції національної ідентичності та державного суверенітету застаріли, таке інклюзивне відчуття національної ідентичності залишається критично важливим для підтримки успішного сучасного політичного порядку» [5].

Наведені підходи є одними із багатьох представлених у науковій літературі, однак, на наш погляд, цілком слушно виглядає, що більшість дослідників акцентують увагу на політичній складовій ідентичності з поєднанням культурних, релігійних й інших традицій, тобто на поєднаній ідентичності, яка характерна для таких країн як Україна та Польща.

Сьогодні, в умовах протистояння російській агресії, спостерігаємо як формується єдина українська нація та українська ідентичність через її політичну складову, а саме: усвідомлення українців у приналежності до певної політично-організованої групи людей, до держави України, до системи спротиву ворогу, тобто до українського народу, української нації та держави, як у межах території України, так і за її кордонами. Подібне усвідомлення дає змогу визначити місце українського народу в соціокультурному просторі та сформувати власну національну ідентичність на наступний етап розвитку державності.

Ключовий компонент політичної національної ідентичності – наявність у громадян політичної свідомості, рівності перед законом. Отже, можемо погодитись, що «значення питання національної ідентичності для безпеки сучасних держав не можна недооцінювати». Від характеру, змісту національної ідентичності(-ей), що існують, значною мірою залежить майбутнє як самої держави, так і характеру розвитку відносин у країні між різними групами населення. Від того, чи населення певної країни ідентифікує себе, власні та групові інтереси з державою, а чи держава трактується як завада для реалізації культурних, етнічних, релігійних, мовних, політичних, економічних інтересів, безпосередньо залежить територіальна цілісність країни, стан взаємовідносин між різними групами населення (етнічними, політичними, соціальними, релігійними тощо), ступінь консолідованості та визначеності суспільства щодо власного майбутнього розвитку в межах певного державного утворення, повага й довіра до державних органів, символів тощо [6].

Якщо ще 10 років тому науковці визначали, що «поки що немає однозначної відповіді на жодне із ключових питань української ідентичності: щодо мови – триває дискусія про одно- чи двомовність; у царині права панує правовий нігілізм; у релігійній сфері проявляється конфліктність церков; якщо одна частина України проявляє східну ментальність (общинність, авторитаризм), то друга – західноєвропейську (індивідуалізм і демократичні принципи співжиття).....» [7. с. 156], то сьогодні, можна однозначно сказати, що більшість дискусійних питань знайшли свої однозначні відповіді, а єдина національна ідентичність розпочала формуватися «з небувалого підйому солідарності». Частка українців та українок, які ідентифікують себе передусім як громадяни України, становить 85% чи 72%, залежно від методології та конкретного терміну проведення опитування. Загалом, у кристалізації української ідентичності можна виділити декілька етапів, де поворотними моментами будуть революції та війна. У 1992-2004 роках частка тих, хто вважав себе передусім громадянами України, не перевищувала 50%. Цей поріг ми перетнули після Помаранчевої революції. Наступний злет припав на Революцію гідності та початок російсько-української війни — тоді був подоланий поріг

у 60%. З початком широкомасштабного російського вторгнення українське суспільство здолало поріг у 70% [8]. Це пояснюється тим, що «внаслідок повномасштабної війни з росією Україна зазнає глибоких трансформацій масової свідомості». Українці опановують себе не лише як люди, які здатні чинити опір зовнішньому вторгненню, але й як спільнота, яка переосмислює сама себе, свою колективну ідентичність. Ці разючі зміни можна досягнути, якщо їх розглядати в контексті уявлень українців про себе самих, які були сформовані впродовж тривалого історичного досвіду [10].

У контексті нападу росії на Україну ми маємо можливість переконатися, «що в найгірші часи в українців виявляються найкращі риси». Такі риси були характерні для українців ще з козацьких і гетьманських часів. Українська традиція розвитку нації, як способу концентрації колективної волі, визрівала у протистоянні проти імперсько-державної традиції концентрації колективної волі СРСР, яка була жорстко пов'язана з традицією марксизму [11], тому досвід формування вольових навиків в українців має давні традиції в радянській, пострадянській та сучасній період розвитку суспільства.

Ще в довоєнний час гарним прикладом позитивного досвіду з формування ціннісних орієнтирів молоді як основи для національної ідентичності є діяльність Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Серце до серця», Національної скаутської організації України «Пласт», Національної організації скаутів України, Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», ВМГО «Соціальна ініціатива», ВМГО «Демократичні ініціативи молоді» в напрямку проведення організаційних заходів серед молоді щодо формування культури правомірної поведінки [12. с. 13]. Це ще раз підтверджує тезу, що «молодь є рушійною силою прогресу, запорукою розвитку суспільства, передачі духовно-матеріальних цінностей від одного покоління до іншого» [13, с. 11] та основним суб'єктом і носієм національної української ідентичності.

Ураховуючи роль молоді як основної сили для захисту і розбудови України та базового носія національної ідентичності, підтримаємо нашу тезу, що «сьогодні Україна перебуває в центрі глобальних безпекових та військових викликів, серед яких не менш важливими є і виклики демо-

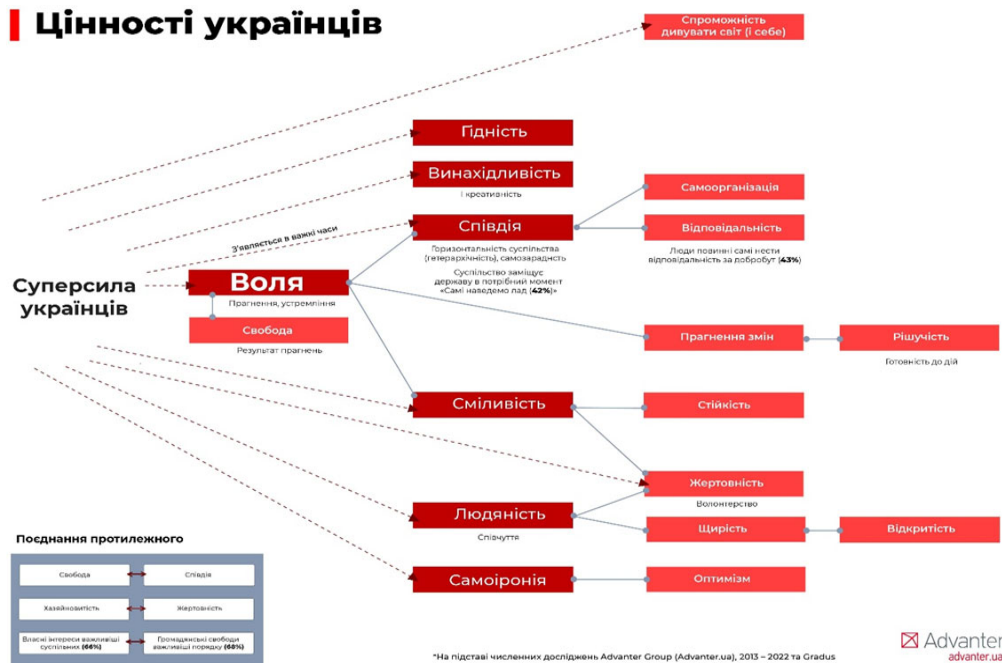

Рис. 1. Основні цінності українців [11]

графічного характеру, які тісно пов'язані із зазначеними вище» [14. с. 30], тому у повоєнній Україні має бути розроблена однією з перших програма сприяння молоді, молодим сім'ям, участі молоді в управлінні державою. Автори досліджували тематику ефективності залучення молоді до прийняття управлінських рішень [15. с. 56], поняття молодіжного руху як об'єкту і суб'єкту молодіжної політики [16. с. 310]. Дані напрацювання можуть бути використані при реформуванні молодіжної політики України.

На думку Євгена Головахи «національна ідентичність має три складові – це ставлення до минулого, сучасного і майбутнього нації, приналежність до якої ти відчуваєш. Якщо в тебе немає уявлення про її минуле – твоя ідентичність неповноцінна. Якщо ти не сприймаєш сучасне її життя як своє, не як чуже і таке, яке на тебе тисне, – і поготів. Є люди, які хочуть змінити свою ідентичність, бо не витримують ситуацію, коли країна переживає скрутні часи – і вони, до речі, є не тільки у нас. Певною мірою це можна вважати способом уникнення відповідальності за те, що відбувається – мовляв, я все ще громадянин СРСР і мене це не стосується. Або я – мешканець свого регіону, моя хата скраю» [17]. Проте, сьогодні корінні зміни показали, що українці можуть допомагати армії, біженцям, державі, бути креативними, активними у захисті Батьківщини та брати відповідальність за країну на себе. Тому формування майбутнього світогляду нації базується на національній ідентичності сучасного молодого, і не тільки, покоління українців як носіїв майбутніх суспільних змін.

Зазначимо, що процес формування нової української ідентичності був тривалим, а подібні заходи було започатковано ще «під час національних круглих столів ... разом з науковцями розглядали теми культури діалогу та історичних постатей, які мають безумовний зв'язок із усвідомленням національної ідентичності» [18], що є сьогодні важливим здобутком щодо формування спільної колективної національної ідентичності на базі спільних цінностей.

Зміну у ставленні українців до своєї національної ідентичності яскраво демонструє статистика, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус», щодо динаміки становлення громадянської ідентичності населення України.

Так, Сергій Дембійський акцентує у своїх дослідженнях, що громадянська ідентичність (яка в основі національної ідентичності – авт.) зросла майже у два рази – з 45,6% до 84,6%, зробивши тим самим маргінальними усі

інші види ідентичності у територіальному та політичному контексті. Ми погоджуємось з дослідником, що повномасштабна агресія російської федерації проти України наприкінці лютого 2022 року запустила чергові революційні зміни у ставленні до громадянської ідентичності та/або розпочала третій етап громадянської мобілізації, за якої інші варіанти територіальної або політичної ідентичності отримали маргінальне та допоміжне місце.

Зміни відбулися й в сприйнятті інших історичних постатей – Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери. Втім, найбільш промовистою є зміна ставлення до воїнів УПА. У квітні 2022 року їх визнавали борцями за незалежну Україну 80%, хоча в 2015–2021 роках — лише 41–47%, а в 2010–2014 роках – 20–30% [8].

Акцентуємо, що українці чи не вперше змогли подолати суперечки та сформувати спільну колективну національну ідентичність. Погоджуємось з дослідниками, що «сучасна колективна ідентичність українців визначається європейськими поглядами у майбутнє. Міжпоколінні історичні травми відходять на задній план – їх заступає надія великої перемоги. Українці не хочуть, щоб їхня гідність була спалювана. Тому таке безкомпромісне ставлення до територіальної цілісності, навіть попри невідомість та майбутні масштабні жертви, дають підстави констатувати про вагомий зміни у колективній ідентичності українців» [10].

Висновки. Авторами констатовано, що спільна мета захисту територіальної цілісності України змогла об'єднати різні види ідентичності та сформувати власну національну ідентичність. Спротив ворогу допоміг об'єднати усі політичні сили та різні групи людей незалежно від їх політичної, культурної, релігійної чи мовної ідентичності в єдину національну ідентичність.

Відзначимо, що незважаючи на той факт, що процес націотворення для українців є тривалим, але останні події показали, що народ, який мав різні типи ідентичності, спроможний об'єднатись та сформувати єдину спільну національну ідентичність, що дає можливість подолати усі ті труднощі, що стоять перед українською державою та українською нацією та сформувати сильну державу, яка протистоїть викликам та загрозам сучасного світу. Ці ідентичності органічно взаємопов'язані і комплексно виявляються в українському суспільстві та є тим європейським феноменом, що вносить корективи у сталі догми і концепції.

Отже, національною ідентичністю є усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави, соціуму, культурних традицій, цінностей, психології, віри

Рис. 2. Динаміка становлення громадянської ідентичності населення України [9]

у певному історичному періоді розвитку. Національна ідентичність в сучасних умовах – це доволі динамічний процес, який включає в себе і перебіг, і результат самоусвідомлення українцями своїх ментальних особливостей як: свобода, гідність, безстрашність, самопожертва, свого призначення у захисті Вітчизни, сутнісних рис нації, базо-

вих цінностей, як: культура, національна держава, церква, національна мова, місія тощо. У подальшому національна самоідентичність українців є тим чинником, який дасть можливість у повоєнний час об'єднатись навколо ідеї відновлення української держави та повернення наших громадян назад на Батьківщину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лариса Нагорна. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_ronniattia.pdf (дата звернення 12.10.2022).
2. Філик Н.В. Громадянське суспільство та проблема захисту прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 8. с. 61-64.
3. Zsolt Kiss Alison Park. The concept of national identity. URL: <https://www.bsa.natcen.ac.uk/latest-report/british-social-attitudes-31-national-identity/introduction.aspx> (дата звернення 12.10.2022).
4. National identity. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_identity (дата звернення 12.10.2022).
5. Francis Fukuyama. Why National Identity matters. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/why-national-identity-matters/> (дата звернення 15.10.2022)
6. Денис Сладкий. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. Режим доступу URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sladkyi_natsionalna.pdf (дата звернення 18.10.2022).
7. Рудакевич О.М. Взаємозв'язок національної ідентичності та культури в націєтворчому процесі. Науково-теоретичний альманах «Грані» 2010. № 2. С.155-158.
8. Данило Судин. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. URL: <https://tyzhden.ua/Society/255577> (дата звернення 17.10.2022)
9. Сергій Дембіцький. Показники національно-громадянської української ідентичності. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1> (дата звернення 19.10.2022).
10. Олександр Резнік. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv> (дата звернення 17.10.2022)
11. Андрій Длігалич. Суперсили і проявлені суспільні цінності Українців. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/16/7340093/> (дата звернення 16.10.2022)
12. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді. Аналітично порівняльне право. 2021. № 4. С. 9-16.
13. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Правові основи адміністративно-правового регулювання діяльності молодіжних консультативно-дорадчих органів в Україні. *Юридична Україна*. 2022. № 1. С. 6-13.
14. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філик Н. В. Формування молодіжної політики в умовах демографічних викликів сучасної України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Юридичний вісник*. Серія : Повітряне і космічне право. 2022. № 1. С. 27-35.
15. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Міненко Є. С. Ефективність залучення молоді до прийняття управлінських рішень. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування 2022. Том 33 (72) № 3. С. 54-59.
16. Горінов П. Молодіжний рух як об'єкт і суб'єкт молодіжної політики, важлива умова сталого розвитку суспільства. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. 2007. Вип. 1(29). С. 309-313.
17. Євген Головаха. Національна ідентичність це ключове питання для суспільства. URL: <http://www.golos.com.ua/article/350002> (дата звернення 17.10.2022).
18. Ткаченко Олександр. Чому українці мають усвідомити важливість національної ідентичності. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/22/244016/> (дата звернення 16.10.2022).